

Зборник Института за педагошка истраживања
Година 55 • Број 2 • Децембар 2023 • 301–318
УДК 37.018.43:004.738.5 (497.11)
616.98:578.834

ISSN 0579-6431
ISSN 1820-9270 (Online)
<https://doi.org/10.2298/ZIPI2302301M>
Оригинални научни рад

„РЕЋИ ЋУ ТИ НЕКЕ ПРЕДЛОГЕ КАКО ДА НАСТАВА ТОКОМ ПАНДЕМИЈЕ БУДЕ БОЉА” – ТЕМАТСКА АНАЛИЗА ОДГОВОРА УЧЕНИКА ПЕТОГ РАЗРЕДА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Јелена Минић*, Анђела Кељановић и Радоје Шошкић
Филозофски факултет, Универзитет у Приштини, Косовска Митровица, Србија

А П С Т Р А К Т

Рад представља део ширег истраживања, чији је циљ да се испитају доживљаји ученика, наставника, родитеља и студената у вези са онлајн и комбинованом (онлајн у учioniци) наставом у Републици Србији у време пандемије COVID-19. Тема која је анализирана у овом раду односила се на предлоге ученика који су упућени наставницима или школи, како да настава током пандемије буде квалитетнија. Подаци су прикупљени у облику наратива. Коришћена је тематска анализа одговора ученика петог разреда основних школа у Републици Србији. Одговори су прикупљени током првог полугодишта 2020. године. Предлози ученика односили су се на организовање наставе и поштовање мера здравствене заштите. Ученици су желели да се настава поново одвија као пре почетка пандемије. Наставници су ученике упућивали на праћење наставе на телевизији уз додатне задатке које су им слали за време комбиноване наставе. Наставници нису били спремни да имплементирају нове образовне технологије у настави и на измењене околности. Већина испитаних ученика предност даје непосредној настави. Добијени налази се могу сматрати скромним доприносом бољем разумевању ове проблематике, која је због измењених услова одвијања наставе током пандемије и даље актуелна.

Кључне речи:

образовање, онлајн настава, комбинована настава, пандемија.

* Мејл: jelena.minic@pr.ac.rs

■ УВОД

У настојању да разумемо друштвене околности у којима се одвијало образовање у Републици Србији током пандемије COVID-19 и њене ефекте на ученике у раду смо пошли од идеје да је партиципативност ученика у образовном процесу веома важна, те да је значајно да уважимо и њихов глас о различитим аспектима школовања. Управо теорија „глас ученика” (student voice) истиче важност могућности консултовања ученика о учењу како би се повећао ниво постигнућа уз боље разумевање њихових вредности, али и подизање стандарда образовања у целини (Robinson & Taylor, 2007). Поменута теорија је важна за укључивање ученика у њихов образовани процес. „Глас ученика” може бити користан метод за добијање повратних информација о образовном процесу и његовим актерима, али и као начин да ученици изразе сопствено мишљење о подучавању и учењу (Gomez-Arizaga et al., 2016; Logan & Skamp, 2008). Аутори наводе да су учешће и инклузивност основне вредности ове теорије. Тако Митра (Mitra, 2018) дефинише *глас ученика* као начине на које ученици утичу или учествују у доношењу образовних одлука. Кук Садер (Cook Sather, 2006, str. 363) дефинише „глас ученика” као „термин који захтева од нас да повежемо глас ученика који говори не само о значају доживљаја њихове присутности, већ и о њиховој моћи да утичу на анализе, одлуке и праксе у школи”. Фурман и Калабрејзи Барден (Furman & Calabrese Barton, 2006, str. 669) дефинишу студентски глас као „динамичан конструкт, уско повезан са начином на који неко учи или конструише нове идентитете унутар контекста”.

Имати глас значи да ученик има моћ да говори шта мисли, да има моћ да га други чују и да на тај начин утиче на исход (Cook Sather, 2006). Квалитативна студија показује да приступ *глас ученика* може допринети промовисању већег учествовања ученика у побољшању наставних пракси (Mitra, 2018) уз важност укључивања и ученика из маргинализованих група (Silverman, 2021). Изношењем мишљења ученика о томе шта (не)функционише у њиховој школи и унутар разреда, наставници добијају увид у то како се потребе ученика могу боље задовољити (Conner, 2022) и како се односи између ученика и наставника могу побољшати. Почетком пандемије COVID-19 изнова је наглашена потреба за значајем *гласа ученика* у жељи да се унапреди образовање, јер су ученици имали замерке/примедбе на измењене облике наставе (Conner et al., 2022).

Пандемија изазвана вирусом COVID-19 резултирала је променом свакодневног начина живота људи широм света. Мере које су уследиле, како би се ширење вируса сузбило, утицале су на становништво свих узрасних група (Velez, 2021), обухватајући притом различите сфере функционисања, укључујући и организовање наставе на свим нивоима. Потпуно или делимично затварање, као и враћање на уобичајени рад школа, био је заснован на ризику од ширења вируса COVID-19. Притом, водило се рачуна да буду обезбеђене поред

здравствених, као приоритетних, и образовне добробити ученика, наставника и осталих актера образовног процеса¹.

О глобалним размерама ефеката пандемије на образовање ученика широм света указују и подаци УНЕСКО-а (2020)², али и резултати истраживања из различитих земаља широм света (Reimers, 2022). Проблеми у образовању су постојали и раније, пре пандемије, као што је школовање миграната и избеглица (Коваџ-Серовић & Вулић, 2016) и деце из различитих социјално осетљивих група. Поред ранијих проблема у образовању, пандемија је интезивирала проблеме код ученика који нису део образовног процеса, као и код оних ученика који су остали без адекватне подршке (Kuzmanović, 2022). Проблеми су се интезивирали и код сиромашних ученика и ученика са сметњама у развоју (Reimers, 2022), затим код оних ученика који имају, поред уобичајених школских обавеза, и обавезе које се односе на посао и/или породицу, али и код оних које имају ограничене електронске ресурсе (Ramos-Morcillo et al., 2020).

Пандемија изазавана вирусом COVID-19 директно је утицала на образовање 90% ученика широм света или на преко 1,57 милијарди ученика³, што указује на масовне размере кризе, али и на њене ефекте на образовни процес у целини. Такође, дати податак указује и на неопходност реформе образовних система широм света, како би успели да се адекватно суоче са знатно измењеним начинима организовања наставе и новим захтевима који обухватају све актере наставног процеса (ученике, наставнике, родитеље). Организовање наставе у условима пандемије утицало је и на руководиоце институција, као и на ширу заједницу чији је образовни систем саставни део (Braslauskienė et al., 2022). Због пандемије је промењен и начин на који се учи, подучава, комуницира, али је промењен и начин на који се сарађује унутар наставних заједница и у оквиру самог образовног система (Braslauskienė et al., 2022). Извештаји указују на то да су многи резултати, који су до сада постигнути у образовању, изгубљени, као и да је важно да се фокус свих актера образовног процеса и државних система усмери ка проналажењу начина да се последице по образовање настале услед пандемије ублаже⁴.

Прегледом литературе увиђа се да је све већи број радова који свој фокус стављају на утицај пандемије на ментално здравље деце и младих, као и на њихову добробит (Реџјак & Пирс, 2022). У бројним истраживањима трага се за одговорима на најразличитија питања која се тичу свих аспеката живота појединца, породице и друштва. Међу бројним радовима су и радови у којима истраживачи трагају за одговорима о ефектима ванредног стања и пандемије на обра-

¹ <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub/q-a-detail/coronavirus-disease-covid-19-schools>

² <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373718>

³ <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373338/PDF/373338eng.pdf.multi>

⁴ <https://www.unesco.org/en/covid-19/education-response>

зовни процес и то на различитим нивоима школовања (Arsenijević, 2021) и код различитих актера образовног процеса (Rajović et al., 2021). Међу најчешћим ефектима ванредног стања на образовни процес наводи се мала ефективност преноса друштвених, културних и академских вредности током измењених услова школовања (Arsenijević, 2021), пропуштање делова утврђеног наставног плана и програма, школовање од куће, отказани часове (Scott et al., 2021), губитак рутине и социјалних интеракција са вршњацима (Prodović Milojković, 2021), доживљаји различитих емоција и стања, изостајање одлучније акције од стране управе, тешкоће управљања временом и организационе тешкоће (Braslauskiene et al., 2022). Сумирано образовни процес током пандемије обележили су бројни изазови: технички, педагошки, психолошки, здравствени, организациони и етички (Kuzmanović, 2022).

Прегледом литературе увиђа се и да је мањи фокус на прикупљању квалитативних података (Scott et al., 2021), који могу дати значајне резултате и нови увид у тешкоће са којима се суочавају деца и млади широм света. Управо су међу испитивањима образовног процеса значајна квалитативна истраживања, јер нас упућују и на ефекте ванредног стања на одвијање образовног процеса (Kuzmanović, 2022; Mičić et al., 2021). Квалитативно истраживање се примењује када се прикупљају нови увиди и када се стичу нова схватања, нове перспективе и интерпретација учесника одређеног истраживања (Willig, 2013). Такође, коришћење наратива у истраживању омогућава важне увиде у искуство, доживљаје, дешавања и акције појединца (Daiute et al., 2020). Имајући у виду да су феномени којима се бавимо у раду релативно нови и комплексни, као и да захтевају дубље разумевање и додатна објашњења, одлучили смо се за овај приступ.

Такође, значајно је испитивати како су ученици доживели онлајн наставу како би се увиделе слабе стране, али и ресурси, неопходни за адекватан образовни процес и подршку у неким будућим или сличним ванредним ситуацијама. Ауторке Ковач Церовић, Мићић и Врачар (Kovács Cerović et al., 2022) истичу незаобилазану улогу ученика, који активно учествују у структурисању свог живота и искуства, што је важно за конципирање образовања и креирања националних и глобалних образовних политика и у неком наредном периоду. Стога, истраживања у којима учествују ученици и у којима се трага за одговорима који се тичу образовног процеса могу се сматрати нарочито значајним, али и неопходним за добијање потпуније слике. Имајући у виду да је пандемија изазавана вирусом COVID-19 и даље актуелна није искључена могућност поновног затварања школа и потпуног или делимичног преласка на онлајн наставу. Имајући у виду изнесене информације овај рад може бити скроман допринос у вези са тим како да настава у измењеним околностима буде боља, преваходно из перспективе ученика.

■ МЕТОД

Рад представља део ширег истраживања чији је циљ да се испитају доживљаји ученика, наставника, родитеља и студената у вези са онлајн и комбинованом (онлајн и у учионици) наставом у Републици Србији у време пандемије.

Циљ ширег истраживања био је да се прикупи узорак учесника различитих по полу, узрасту, образовном нивоу, типу школе, као и из различитих насеља и делова Србије (Kovács Cerović et al., 2022)⁵, чији је циљ да се идентификују теме, које се у наративима ученика појављују, о настави у измењеним околностима за време пандемије COVID-19.

Ученици су одговарали на пет питања, тј. бавили су се одређеним темама. Прва тема се односила на опис једног догађаја који је у вези са наставом, а који је оставио снажан утисак на ученика, о којем је дуго размишљао или је тај догађај ученику био занимљив. Друга тема се односила на учениково виђење шта је конкретно у описаном догађају било лепо или добро, а шта ружно или лоше. Трећа тема се односила на препоруке ученика вршњацима у другој држави у вези са очекивањима од онлајн наставе, дешавања, припреме, размишљања, понашања. Четврта тема се односила на предлоге ученика које би упутили наставницима или школи, како да настава у измењеним околностима буде боља за све ученике. Пета тема се односила на уређај или уређаје које ученик користи за рад и праћење наставе.

Задатак истраживања био је да се идентификују слабости и дају препоруке за њихово ублажавање или отклањање. Налази добијени у оквиру ширег истраживања објављени су у чланцима Мићић и сарадници (Mičić i sar., 2020), Врачар и сарадници (Vračar i sar., 2020), Кељановић и сарадници (Keljanović i sar., 2023) и Минић и сарадници (Minić i sar., 2023). С обзиром на разноврсност тема и велики број прикупљених података, анализирали смо поменуте теме појединачно у циљу потпунијег разумевања налаза. Тема анализирана у овом раду (четврта тема) односила се на сугестије ученика које су намењене њиховим наставницима или њиховој школи, како да наставу/учење током пандемије побољшају.

Подаци су прикупљени у форми наратива, по методологији Дајут и Ковач Церовић (Daiute & Kovač Cerović, 2017, 2020). Приступ се заснива на квалитативној анализи дечјих наратива о промењеним околностима школовања изазваних пандемијом вируса COVID-19. Дизајн динамичког приповедања (Daiute & Kovač Cerović, 2017) подразумева прикупљање података у форми наратива кроз три жанра: причу, писмо и захтев. Користећи поменуте жанрове учесници су пружили комплексан спектар ангажмана са својим окружењем и

⁵ Прикупљени подаци уступљени су на коришћење од стране Ковач Церовић, Т.

информисали друге о текућим изазовима, стратегијама и успесима у различитим ситуацијама (Daiute & Kovač Cerović, 2017).

Узорак у истраживању чинили су ученици петог разреда основне школе у Републици Србији (N=100, оба пола, 40 ученика и 60 ученица). У овом истраживању анализирани су одговори ученика петог разреда основне школе који се због актуелног развојног периода (почетак адолесценције) и различитог степена школовања (прелазак из нижих у виши разред) суочавају са новим захтевима у вези са адаптацијом. Један део захтева који се тичу адаптације потиче од развојне кризе и бројних промена у различитим аспектима, а други из вишег нивоа образовања. Сматрали смо важним да анализирамо одговоре ученика овог узраста чак и у значајно измењеним условима школовања који су изазвани пандемијом COVID-19.

Упитник је садржао упутства отвореног типа за креирање наратива у складу са приступом динамичког приповедања (Daiute & Kovács Cerović, 2017). Ученици су кроз онлајн водиче поделили своја искуства о школовању током пандемије. Линк за упитник је дистрибуиран преко школских психолога и наставника. Учешће у истраживању је било добровољно. Учесницима је објашњена сврха истраживања и наведено је да ће добијени налази бити коришћени искључиво у научне сврхе. Одговори ученика су прикупљани у три наврата и пратили су важне прекретнице у организацији наставе у Републици Србији током пандемије (Mičić i sar., 2021), током карантина и преласка искључиво на онлајн образовање (мај и јун 2020), затим у децембру 2020. године, када је већина школа организовала наставу по комбинованом моделу (онлајн и учионица) и у априлу 2021. године (када је настава поново организована искључиво онлајн). У овом истраживању коришћени су одговори ученика прикупљени у време када је већина школа организовала наставу по комбинованом моделу (онлајн и учионица), током првог полугодишта 2020. године.

Прикупљање одговора у облику наратива обављено је уз помоћ инструкција: *Ова ситуација није увек једноставна. Можда си некад пожелео/ла да ствари буду другачије. Замисли да постоји кутија у коју можеш да убациш предлоге за наставнике или за школу, како да настава у овим околностима буде боља за тебе и твоје другаре. Напиши неколико предлога или савета које би убацио/ла унутра.* Одговори су били анонимни и прослеђени су директно истраживачима, без посредовања наставника или школских психолога.

■ АНАЛИЗА

Прикупљени одговори су обрађени тематском анализом. Тематска анализа се користи у циљу препознавања, односно издвајања и организовања одређених тема (Willig, 2013) и да би се из добијених података сазнала суштина (Braun & Clarke, 2006). Браун и Кларк (2006) истичу да је тематска анализа корисна и флексибилна метода за обраду података добијених у квалитативним истраживањима како у психологији, тако и у другим наукама. За анализу података користили смо MAXQDA 2022 (VERBI Software, 2021)⁶, имајући у виду да употреба рачунарских програма не одговара свим врстама квалитативних истраживања, али се најчешће користе у тематској анализи података (Willig, 2013).

Аутори су самостално анализирали одговоре ученика на постављено питање, а затим разменили извештаје о наративима ученика. Ставови изнети током извештавања поткрепљени су примерима из одговора ученика, уз разматрање алтернативних тумачења. Након што су тематске категорије независно идентификоване, аутори су расправљали о налазима све док није договорена листа наративних категорија и наративних примера.

Налази студије обрађени су у неколико фаза. Фаза 1: Упознавање са подацима; Фаза 2: Генерисање почетних кодова; Фаза 3: Тражење тема; Фаза 4: Дискусија о темама и Фаза 5: Дефинисање и означавање тема. Прва фаза се односила на упознавање са одговорима, што је значило да смо прво неколико пута прочитали текст и записали своје коментаре и идеје. У другој фази смо генерисали почетне кодове. Првобитно су након читања целог документа издвојене следеће категорије: потреба да настава траје дуже, потреба да настава буде редовна као до сада (да цео разред буде заједно), од наставника се очекује више разумевања и да боље објашњава (однос наставника и ученика), „сјајно нам иде“ (задовољни тренутним моделом наставе), мање градива/домаћих/часова, мере здравствене заштите правила понашања, без тестова, притужби, одлазак у школу сваки дан, нема сугестија/жалби, ТВ часови, „нема потребе за онлајн учењем када се иде у школу“ (против комбиноване методе наставе), излазак ван/физичко васпитање, без категорије.

Током треће фазе смо се бавили проналажењем тема, а предложене теме су представљене у наставку:

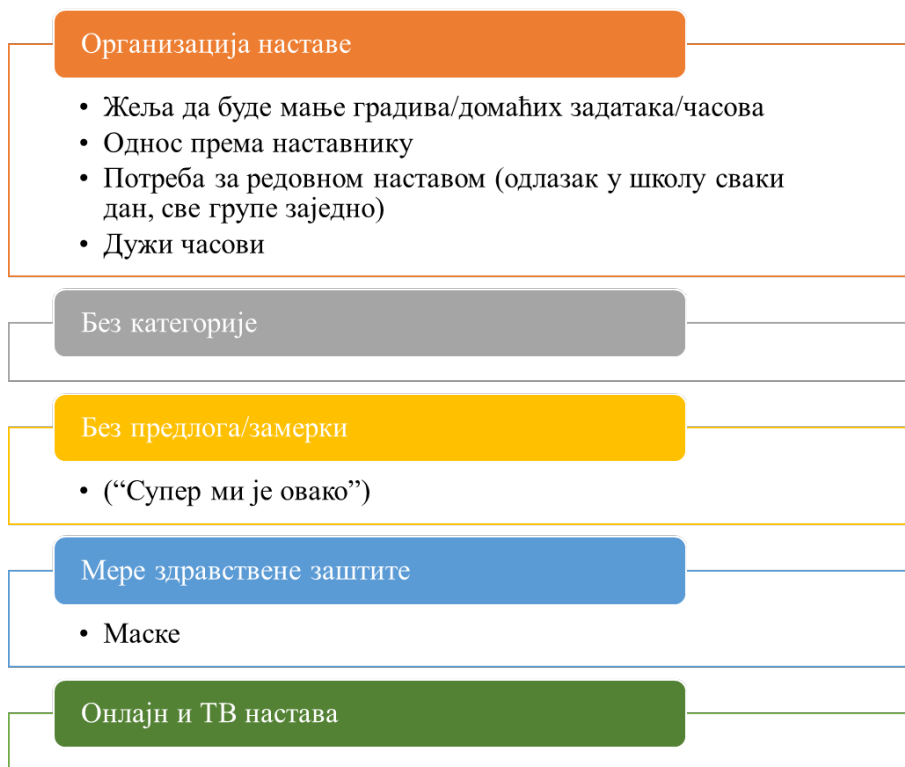
- без категорије,
- онлајн,
- ТВ настава/учење,
- мере здравствене заштите + маске,
- без сугестија/жалби (свиђа ми се овако),
- наставник,

⁶ Serial number: MQPO20-EFtXwK-b6Pjcx-3OWKhM-WkHFjB

- мање материјала/домаћих задатака/часова,
- редовна настава (сваки дан у школу, све групе заједно похађају наставу),
- дужа настава.

У четвртој фази расправљало се о тематским категоријама наратива. Одабране теме су организоване у неколико главних тема: организација наставе као главна тема и њене подтеме: жеља за мање градива/домаћих/часова, однос према наставнику, потреба за редовном наставом (свакодневни одлазак у школу, све групе заједно) и дужим часовима. Поред тога, издвојене су следеће теме: без категорије, без предлога/жалби („свиђа ми се овако”), мере здравствене заштите (подтема: маске), онлајн и ТВ часови (приказано на Слици 1).

Слика 1. Почетне теме и подтеме

Последња фаза односила се на дефинисање и именовање тема. Пронађене су две главне тематске категорије наратива: организовање наставе и мере здравствене заштите (приказано на мапи испод).

Мапа 1. Дефинисање и именовање тема

■ НАЛАЗИ ИСТРАЖИВАЊА

Организација наставе. Настава у школама у Србији, током школске 2020/2021. године, била је организована на више начина: искључиво онлајн, односно на даљину, а већи део школске године по комбинованом моделу: један дан код куће, један у школи (у већини основних школа) или једне седмице код куће, једне у школи (у већини средњих школа) (Kuzmanović, 2022). Када су ученици писали предлоге за наставнике или за школу како да настава буде боља у поменутих околностима, најчешће су наводили предлоге који се односе на непосредну наставу, односно указивали су на то да би желели да настава буде редовна, да се одвија свакодневно без поделе ученика у групе. Поред тога, ученици су давали предлоге за наставнике како би настава била боља за све у образовном процесу. Занимљив и неочекиван податак били су предлози ученика у вези са тим да часови трају дуже. Поред организације непосредне наставе, као још једна тема издвајају се предлози ученика који се односе на мере здравствене заштите. Међу испитаним ученицима било је и оних који нису имали предлоге, нити замерке на актуелни начин организовања наставе у школама које похађају.

Непосредна настава. Најчешћи предлози ученика да настава буде боља за њих у оваквим околностима односили су се на свакодневно похађање непосредне наставе (17 одговора):

Ја бих хтела да се не делимо у групе и да сви заједно идемо у школу. Хтела бих да све буде као пре.

Неки ученици су под свакодневним похађањем наставе подразумевали редовно и „нормално” школовање, како су и наводили у својим одговорима (11 одговора). Осим жеље да школа буде као пре почетка пандемије, ученици су извештавали да желе да наставу прате сви заједно, без подела у групе, како је

практиковано током примене комбинованог модела наставе. Ученици су предлагали да часови не буду скраћени, како би могли да савладају градиво и како би наставник имао довољно времена да објасни наставну јединицу, што за време скраћених часова на 30 минута није било могуће постићи.

Ја мислим да треба све групе заједно да крену у школу и наравно да држе растојање и да носе маске. Па тако да се проба ако се буде број заражених повећавао онда да се врати на овако како јесте.

Требало би да часови буду мало дужи јер код неких наставника не стижемо да урадимо целу лекцију.

Да часови можда буду дужи да би ђаци лепо савладали градиво.

Комбинована настава. Комбинована настава, по речима ученика, реализована је на два начина: одељење је подељено у две једнаке групе: једна група похађа наставу у школи три дана у недељи (понедељак, среда и петак), а друга два дана (уторак и четвртак), да би се следеће седмице групе ротирале (основне школе) (Kuzmanović, 2022).

Мислим да су зум часови добри, као и настава на ТВ-у. Али у школи ипак можемо више научити. Оно што ја, верујем и већина, желим је да све буде нормално као пре!

Ученици доживљавају наставу емитовану на ТВ каналима Јавног медијског сервиса Србије РТС као захтевну и напорну за праћење. Ученицима је презентовано много градива које није синхронизовано са градивом које обрађују на редовним часовима (или предњаче или касне у односу на оно што се приказује на телевизији) (Kuzmanović, 2022).

Ја бих предложила да се задаци у Гугл уџоници не дају све док идемо у школу и срећемо се са наставницима, да они могу на часовима да нас испитају и провере, а да нам задатке у Гугл уџоници дају уколико се због епидемије не буде ишло у школу.

Однос према наставнику. Најчешћи предлог за наставнике био је усмерен на објашњавање градива. То је важило и за онлајн наставу и за непосредну наставу. Ученици наводе да им је приликом праћења онлајн наставе потребно да наставници спорије објашњавају градиво. С друге стране, наставници ненавикнути на другачије околности наставе покушавају да своје наставне методе прилагоде новом, знатно измењеном, контексту. Уз то су евидентне техничке потешкоће онлајн наставе (слаб микрофон, лоша интернет конекција, недовољно обучености наставног особља за имплементацију ове технологије) које ученици не наводе транспарентно.

Да наставница из математике спорије прича и боље пише јер ја не могу да разумем њен рукопис, и ако може да нам боље објашњава лекције.

Поред тога, измењене околности односе се и на непосредну наставу где су часови скраћени, те наставници не постижу да заврше започете лекције за време трајања једног школског часа. Стога, ученици предлажу да часови дуже трају како би наставници имали довољно времена за објашњавање градива, проверу знања ученика, као и упознавање са ученицима. С друге стране, ученици сматрају да су преоптерећени обавезама јер прате комбиновану наставу (непосредно и онлајн) уз ТВ наставу, где се градиво не подудара.

Требало би да часови буду мало дужи, не стижемо да све урадимо што је планирано.

Прво да настава на телевизији некако не буде битнија од оне у школи, али нас уче да та настава мора бити таква и да они само допуњују знање које нам дају са телевизије.

Да се наставници усагласе са ТВ наставом, јер и они не знају шта треба да раде.

Посматрано из перспективе ученика, може се закључити да се у ситуацији комбиноване наставе није знало који облик наставе има примат и да се сваки могући пропуст у образовном процесу приписивао ситуацији и недовољној спремности наставника за имплементацију образовних технологија у настави.

Мере здравствене заштите. У оквиру ове теме ученици су истицали да је важно поштовати правила/мере понашања која се односе на ношење маски и држање физичке дистанце (*Носимо маске (да их не скидамо зато што нисмо на дистанци од 2м) и да се не грлимо, љубимо, да би све то брзо прошло. Наставници би требали више да опомињу децу да носе маске, да болесна деца не долазе у школу, да перу руке, да маске носе и наставници и да сви постављају домаће задатке на Гогл учионици да се не би десило да нешто заборавимо. Иако је пандемија, ја мислим да би требало да поштујемо правила али да нам се обезбеде услови да се осећамо као да нема пандемије*). Поред тога, ученици истичу и обавезну дезинфекцију руку и просторија у којима бораве за време наставе. Осим мера здравствене заштите о којима су ученици извештавали и за које истичу да би требало да их се сви придржавају, неки ученици говоре о школи без маски (*Волела бих да не носимо маске, јер понекад не разумем моје наставнике. Желела бих да идемо у школу сваког дана и да не носимо маске. Да више не седимо сами него са другом*), што указује на жељу/потребу ученика за непосредном наставом на какву су навикли пре пандемије.

■ ДИСКУСИЈА

Све већи број истраживача и практичара широм света истиче да ће искуство стечено током пандемије обележити развојне путање младих (Velez, 2021), што захтева даља истраживања, али и реорганизовање постојећих школских система. Прелазак на онлајн школовање, тј. затварање школа због пандемије изазване вирусом COVID-19 и организовање наставе по комбинованом моделу (онлајн и у учионици) суштински је променило начин школовања. Промене у образовном процесу и начину извођења наставе је између осталог окарактерисало одвајање ученика од вршњака, нарушавање успостављених рутина, али и знатно промењен систем дотадашње подршке коју су ученици имали у оквиру образовног система (Kovács Cerović et al., 2021).

Ефекте пандемије на образовни процес у целини и све њене актере морамо разумети у ширем контексту, имајући у виду да постоји сложена интеракција појединца и система који га окружују и обликују током живота, као и да су понашање и психички развој функција размене која се остварују између појединца и ситуације, тј. средине којој појединац припада и чији је неодвојив део (Carpara & Cervone, 2000). Такође, за потпуније разумевање ефеката пандемије на образовни процес и ученике, као главне актере тог процеса, важно је узети у обзир развојне специфичности периода у ком се налазе и актуелну развојну кризу.

Налази добијени у овом истраживању су очекивани и у складу су са претходним налазима и извештајима на глобалном нивоу који се тичу ефеката пандемије на образовање ученика широм света (Reimers, 2022). На основу налаза можемо закључити да се образовни процес током пандемије у Републици Србији суочавао са бројним организационим, здравственим, техничким, педагошким и психолошким изазовима, што је потврђено и у другим испитивањима (Kuzmanović, 2022).

Промене у образовном процесу током пандемије COVID-19 биле су велике и захтевале су брзу адаптацију свих њених актера. Међу најзначајнијим захтевима који су се тичали процеса адаптације јесу организација наставе и учења, подстицање мотивације за учење, као и праћење и вредновање рада ученика (Ђерић и сар., 2023). Налази истраживања које је спровела Буђевац (Vuđevac, 2023) указали су на низ проблема у организацији и реализацији образовног процеса. Наиме, најчешћи проблеми су: недостатак адекватне опреме за имплементацију онлајн наставе и учења и дигиталних компетенција како ученика тако и наставника; недостатак мотивације и концентрације, као и нејасне инструкције надлежних (Vuđevac, 2023). Ученици чији су одговори анализирани у овом истраживању такође су истакли сличне проблеме у организацији и реализацији наставе током пандемије COVID-19.

Предлози учесника овог истраживања најчешће су се односили на њихову жељу да настава буде редовна и непосредна и да ученици не буду подељени у групе, већ да сви заједно похађају наставу уз поштовање свих епидемиолошких мера. Притужбе ученика се односе не само на организовање наставе, већ и на недовољну спремност наставника за примену нових облика наставе. Ученици желе да часови трају дуже, како би наставници имали довољно времена да обраде наставне јединице, односно желе да образовање буде као пре почетка пандемије. Такође, учесници овог истраживања истичу да су током онлајн наставе наставници имали техничких потешкоћа да организују наставу: обично није било довољно времена, због скраћених часова, за одржавање часа. Наведено је у складу са налазима ранијих истраживања у којима су учесници констатовали ниску ефикасност преноса друштвених, културних и академских вредности (Arsenijević, 2021), затим изостављање делова утврђеног наставног плана и програма и укидање наставе током измењених услова школовања (Scott et al., 2021). У истраживању које су спровели Конер и сарадници (Conner et al., 2022) ученици су указали на неадекватност онлајн учења и предложили су појачане мере безбедности у школама током пандемије. Поменуто је у складу са налазима презентованог истраживања.

Постоје студије које показују да је *глас ученика* изузетно значајан за успешан одговор школа на променљиве услове образовања због пандемије COVID-19 (Alayeva, 2021). Пандемија COVID-19 посебно је нагласила значај *гласа ученика*, посебно у домену покушаја да се унапреди образовни процес (Conner et al., 2022). Активно учествовање ученика у образовном процесу и уважавање њиховог гласа у учионици и школи може имати, несумњиво, бројне предности; штавише, ефикасност овог приступа зависи од спремности да се реагује у складу са идејама и предлозима ученика (Cook Sather, 2002).

Учесници овог истраживања истакли су и да је комбиновани модел наставе (онлајн и учионица) сувише заморан да би га пратили, као и да не знају на који извор информација треба да се ослоне (ТВ часови који су емитовани на РТС-у или наставници који директно предају, али и ученицима шаљу задатке преко различитих апликација када нису у учионици). Такође, ученици који су у овим околностима пратили наставу и онлајн и у учионици били су преоптерећени задацима, што је типично за овакве облике наставе. Ово указује на низ изазова психолошке, педагошке и организационе природе, што је у складу са претходним налазима који показују да је образовање током пандемије променило не само начин на који се учи, подучава, комуницира и сарађује у оквиру наставничких заједница и образовног система (Braslauskienė et al., 2022), већ и начин на који се доживљавају различите емоције и стања, указало и на недостатак одлучне акције школске управе да реши проблеме, тешкоће у управљању временом и организационе потешкоће (Braslauskienė et al., 2022). Општи закључак спроведеног истраживања јесте да већина ученика жели да се

настава одвија као пре почетка пандемије и да настави школовање „без ношења заштитних маски” и држања физичке дистанце, да се поново дружи са својим друговима из разреда. Ово је у складу са неким ранијим истраживањима у којима су учесници истакли да су забринути због губитка рутинских и друштвених интеракција са вршњацима (Prođović Milojković, 2021). Ово представља велики проблем током школовања за време пандемије изазване вирусом COVID-19.

Учесници овог истраживања налазе се на самом почетку адолесценције (подпериод ране адолесценције), у периоду значајне развојне кризе, током које се дешавају бројне трансформације и промене (Vasta et al., 1992). Промене у адолесценцији обухватају интрапсихичку и интерпсихичку реалност адолесцената, од којих је криза идентитета најзначајнија криза (Erikson, 1980). Ово је важно нагласити, између осталог, јер се кроз похађање наставе, изграђивање и одржавање односа са наставницима и вршњацима постепено успоставља идентитет, а постављају се и темељи за будућу професију (Dahl et al., 2018).

Бројност, нагlost, јачина и релативно кратко време промена у анатомској, физичкој, емоционалној, интелектуалној, социјалној, моралној и сексуалној области (Vasta et al., 1992) погодују дезорганизацији адолесцената. Имајући у виду наведено, вреди напоменути да су у овом раду приказани одговори ученика петог разреда који су због структуре и организације школовања у Републици Србији прешли на другачији начин наставе у односу на ученике четвртог разреда. Фокус је био на разредној настави, где сваки предмет предаје различити наставник. Прелазак на виши ниво школовања праћен је значајним захтевима који се тичу адаптације што у комбинацији са промењеним условима школовања и начинима организације наставе додатно отежава процес адаптације, а исходе адаптације чини неизвеснијим.

■ ЗАКЉУЧАК

Добијени налази указују на то да постоје одређени изазови током онлајн и комбиноване наставе (онлајн и учионица). Имајући у виду неизбежну улогу ученика у конципирању образовања и креирању националних и глобалних образовних политика (Kovács Cerović et al., 2021), изведени закључци могу послужити као основа за формирање образовних политика у будућности, при чему је акценат на кризним ситуацијама и припреми школског система за адекватно реаговање на непредвиђене и изненадне околности и ситуације.

Налази могу имати и значајне практичне импликације у домену побољшања онлајн наставе и квалитета образовања у целини. У том смислу, важне препоруке које произилазе из овог истраживања су следеће:

- омогућити да ученици учествују у доношењу одлука о начину организовања наставе и омогућити им да сами дају предлоге за решавање акутних проблема;
- слушати ученике, разумети *глас ученика*, реаговати у сагласју са њиховим гласом и мењати исход образовног процеса;
- оснажити ученике да изнесу своје мишљење о актуелним питањима везаним за организовање и реализовање наставе;
- чешће спроводити евалуације како би се добиле смернице и конкретне препоруке за побољшање наставе током пандемије.

Веома је важно да будемо свесни перспективе ученика о образовању и да ценимо њихов глас како бисмо разумели живот у школама (Cook Sather, 2002). У том смислу, конкретне препоруке за наставу током пандемије произашле из овог истраживања су следеће:

- обезбедити бољу координацију наставног материјала на различитим платформама и телевизији, како би се смањила конфузија међу ученицима (у вези са: лекцијама које треба учити, где радити домаће задатке итд.);
- обезбедити да наставници разумеју зашто је значајно спорије презентовати наставни материјал;
- решавати практичне проблеме приступа интернету, рачунарима и платформама;
- додатно едуковати наставнике у вези са примењивањем различитих наставних технологија;
- придржавати се прописаних мера здравствене заштите у борби против вируса COVID-19;
- обратити посебну пажњу на старосне категорије ученика, узимајући у обзир развојне специфичности.

Имајући у виду да налази квалитативних студија указују на то да глас ученика може утицати на промоцију веће партиципације у учењу (Mitra, 2018), те да је већа вероватноћа да ће ученици бити ангажовани ако знају да имају избор у вези са тим како да структурирају учење (Schmidt et al., 2018), сматрамо да је важно да ценимо (чујемо) оно што ученици имају да нам кажу. Спроведено истраживање и добијени налази могу послужити као значајан „глас”, посебно у контексту измењених услова школовања изазваних пандемијом COVID-19. Добијени налази могли би да унапреде праксу у области образовања, посебно на нивоу организовања наставе из угла оних који су таквом праксом највише погођени, односно самих ученика.

■ КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Alayeva, E. (2021). Prepare for what comes next: Three essential factors of a school's successful COVID response. *Next Generation Learning Challenges*. <https://www.nextgenlearning.org/articles/prepare-what-comes-next-schools-successful-covid-response>
- Arsenijević, J. (2021). Neki aspekti online nastave visokog obrazovanja tokom pandemije COVID 19. U J. Arsenijević, M. Mađarev, Z. Markov, R. Šapić & K. Planjanin Simić (ur.), *Kvalitet online nastave visokog obrazovanja u vreme pandemije COVID-19* (str. 13–23). Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi. <https://vaspitacka.edu.rs/wp-content/uploads/2022/01/Kvalitet-i-efektivnost-online-nastave.pdf>
- Braslauskienė, R., Jacynė, R., Norvilienė, A., Ramanauskienė, S., & Strazdienė, N. (2022). Changes in the organization of the educational process during the COVID-19 pandemic period: Analysis of pre-school teachers' experiences. *International Journal of Educational Research and Innovation*, 17, 121–134. <https://doi.org/10.46661/ijeri.6475>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Buđevac, N. (2023). The quality of education during online teaching from perspective of teachers and parents. In G. Stoković, J. Lukić & J. Stanivuković (Eds.), *International Scientific Conference: Education during COVID-19 pandemic: Experience and lessons learned. Book of Abstracts* (pp. 70–71). <https://reff.f.bg.ac.rs/bitstream/id/11195/Knjiga-sazetaka-2023.pdf>
- Caprara, G., & Cervone, D. (2000). *Personality: Determinants, dynamics, and potentials*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI:10.1017/CBO9780511812767
- Conner, J. (2022). Educators' experiences with student voice: How teachers understand, solicit, and use student voice in their classrooms. *Teachers and Teaching*, 28(1), 12–25, DOI: 10.1080/13540602.2021.2016689
- Conner, J., Posner, M., & Nsoawa, B. (2022). The relationship between student voice and student engagement in urban high schools. *The Urban Review*, 54, 755–774. <https://doi.org/10.1007/s11256-022-00637-2>
- Cook Sather, A. (2002). Authorizing students' perspectives: Toward trust, dialogue, and change in education. *Educational Researcher*, 31(4), 3–14. DOI:10.3102/0013189X031004003
- Cook Sather, A. (2006). Sound, presence, and power: "Student voice" in education research and reform. *Curriculum Inquiry*, 36(4), 359–390. <https://doi.org/10.1111/j.1467-873X.2006.00363.x>
- Dahl, R. E., Allen, N. B., Wilbrecht, L., & Suleiman, A. B. (2018). Importance of investing in adolescence from a developmental science perspective. *Nature*, 554(7693), Article 7693. <https://doi.org/10.1038/nature25770>
- Daiute, C., & Kovač-Cerović, T. (2017). *Minority teachers: Roma in Serbia: Narrate education reform*. University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Institute of Psychology and Laboratory of Experimental Psychology.
- Daiute, C., Kovács Cerović, T., Mičić, K., Sullu, B., & Vračar, S. (2020). Dynamic values negotiating geo-political narratives across a migration system. *Qualitative Psychology*, 7, 367–383. <https://doi.org/10.1037/qp0000166>
- Đerić, I., Malinić, D., & Maksić, S. (2023). „Some teachers were interested in whether we will learn something” – High school students about online teaching and learning during the pandemic. In G. Stoković, J. Lukić & J. Stanivuković (Eds.), *International Scientific Conference: Education during COVID-19 pandemic: Experience and lessons learned. Book of Abstracts* (pp. 88–89). <https://reff.f.bg.ac.rs/bitstream/id/11195/Knjiga-sazetaka-2023.pdf>

- 📖 Erikson, E. H. (1980). *Identity and the life cycle*. W W Norton & Co.
- 📖 Furman, M., & Calabrese Barton, A. (2006). Capturing urban student voices in the creation of a science mini-documentary. *Journal of Research in Science Teaching*, 43(7), 667–694. doi:10.1002/tea.20164.
- 📖 Gomez-Arizaga, M. P., Kadir Bahar, A., June Maker, C., Zimmerman, R., & Pease, R. (2016). How does science learning occur in the classroom? Students' perceptions of science instruction during the implementation of REAPS model. *Eurasia Journal of Mathematics, Science, & Technology Education*, 12(3), 431–455.
- 📖 Keljanović, A., Minić, J., & Davidović Rakić, J. (2023). This school year is very different: Thematic analysis of the narratives of the 5th grade primary school pupils in Serbia during the COVID-19 Pandemic. In G. Stoković, J. Lukić & J. Stanivuković (Eds.), *International Scientific Conference: Education during COVID-19 pandemic: Experience and lessons learned. Book of Abstracts* (pp. 134–135). <https://reff.bg.ac.rs/bitstream/id/11195/Knjiga-sazetaka-2023.pdf>
- 📖 Kovács Cerović, T., Mičić, K., & Vračar, S. (2022). A leap to the digital era — What are lower and upper secondary school students' experiences of distance education during the COVID-19 pandemic in Serbia? *European Journal of Psychology of Education*, 37(3), 745–764. <https://doi.org/10.1007/s10212-021-00556-y>
- 📖 Kovač-Cerović, T., & Vulić, I. (2016). *Supporting education of refugee and migrant children and youth*. ESP Working Paper Series, 2016 No. 76. <https://eera-ecer.de/ecer-programmes/conference/26/contribution/51682/>
- 📖 Kuzmanović, D. (2022). *Formalno obrazovanje u Srbiji tokom pandemije koronavirusa: nalazi istraživanja i preporuke*. Užički centar za prava deteta. <https://ucpd.rs/publikacije/>
- 📖 Logan, M., & Skamp, K. (2008). Engaging students in science across the primary secondary interface: Listening to students' voice. *Research in Science Education*, 38(4), 501–527. DOI:10.1007/s11165-007-9063-8.
- 📖 Mičić, K., Kovács-Cerović, T., & Vračar, S. (2021). Trends in primary school teachers' experience over the first year of the COVID-19 pandemic in Serbia: A narrative analysis. *Psihološka istraživanja*, 24(2), 163–182. <https://doi.org/10.5937/PSISTRA24-32799>
- 📖 Mičić, K., Vračar, S., & Skočajić, M. (2020). Students' experiences of online schooling during the 2020 Spring lockdown in Serbia. *16th International Conference Days of applied psychology*, Niš (p. 66). <https://www.psihologijanis.rs/dpp/arhiva/DPP2020.pdf>
- 📖 Minić J., Keljanović A., Vujnović S., & Kompirović, T. (2023). "When I'm not at school" – fifth graders' perspectives on the advantages and disadvantages of online instruction. *Journal of Educational Sciences*, XXIV, 1(47), 3–18. DOI: 10.35923/JES.2023.1.01
- 📖 Mitra, D. L. (2018). Student voice in secondary schools: The possibility for deeper change. *Journal of Educational Administration*, 56(5), 473–487. <https://doi.org/10.1108/JEA-01-2018-0007>
- 📖 Pečjak, S., & Pirc, T. (2022). Teachers' perceived competence in meeting students' emotional needs during COVID-19. *Psychological Topics*, 31(2), Article 2.
- 📖 Prođović Milojković, B. (2021). Change of cultural and value matrixes in the pandemic age. In M. Krstić, J. Minić, M. Pavićević & T. Todić Jakšić (Eds.), *Thematic collection of papers of international significance: Psychology of disaster, state of emergency and their effects on health* (pp. 23–49). University of Priština, Faculty of Philosophy <https://drive.google.com/file/d/11ax7LaCLTzI8S2Wxl7znKdVfMLME-WQA/view>
- 📖 Rajović, R., Davidović Rakić, J., & Erdeš- Kavečan, Đ. (2021). Burnout and life satisfaction of teachers in the Republic of Slovenia during the crisis caused by the COVID-19 pandemic. In M. Krstić, J. Minić, M. Pavićević & T. Todić Jakšić (Eds.), *Thematic collection of papers of international significance: Psychology*

- of disaster, state of emergency and their effects on health* (pp. 331–357). University of Priština, Faculty of Philosophy. <https://drive.google.com/file/d/11ax7LaCLTzI8S2Wxl7znKDVFMLME-WQA/view>
- 📖 Ramos-Morcillo, A. J., Leal-Costa, C., Moral-García, J. E., & Ruzafa-Martínez, M. (2020). Experiences of nursing students during the abrupt change from face-to-face to e-learning education during the first month of confinement due to COVID-19 in Spain. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(15), 5519. <https://doi.org/10.3390/ijerph17155519>
- 📖 Reimers, F. M. (Ed.). (2022). *Primary and secondary education during COVID-19: Disruptions to educational opportunity during a pandemic*. Springer nature. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-81500-4>
- 📖 Robinson, C., & Taylor, C. (2007). Theorizing student voice: Values and perspectives. *Improving Schools*, 10(1), 5–17. <https://doi.org/10.1177/1365480207073702>
- 📖 Schmidt, J., Rosenberg, J., & Beymer, P. (2018). A person-in-context approach to student engagement in science. *Journal of Research in Science Teaching*, 55(1), 19–43. <https://doi.org/10.1002/tea.21409>
- 📖 Scott, S., McGowan, V. J., & Visram, S. (2021). I'm gonna tell you about how Mrs Rona has affected me. Exploring young people's experiences of the COVID-19 pandemic in North East England: A qualitative diary-based study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(7), Article 7. <https://doi.org/10.3390/ijerph18073837>
- 📖 Silverman, M. (2021). Want to tackle learning loss? First listen to your students. *Education Week*. <https://www.edweek.org/leadership/opinion-want-to-tackle-learning-loss-first-listen-to-your-students/2021/03>
- 📖 Vasta, R., Haith, M. M., & Miller, S. A. (1992). *Child psychology: The modern science*. John Wiley & Sons.
- 📖 Velez, G. M. (2021). School-based restorative justice: Lessons and opportunities in a post-pandemic world. *Laws*, 10(3), Article 3. <https://doi.org/10.3390/laws10030071>
- 📖 Willig, C. (2013). *Introducing qualitative research in psychology* (3rd ed.). Open University Press.

Примљено 10.3.2023; прихваћено за штампу 23.10.2023.